

Sámediggeráđi čilgehus luosa birra

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Karášjohka

Telefon +47 78 47 40 00

Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no

www.samediggi.no

1.	DUOGÁŠ JA ÁLGGAHUS.....	3
2.	STÁHTUS JA RÁDDJEN.....	4
2.1.	LUOSSABIVDU SÁMI KULTUVRRA, EALÁHUSAID JA GIELA VUOĐĐUN	4
2.2.	LUOSSABIVDDU STÁHTUS JOGAIN JA MEARAS	5
2.2.1.	MEARRALUOSSABIVDIID IEŽASET SÁLAŠBOHTOSAT - CPUE.....	6
2.3.	VUOIGATVUOĐAT.....	6
2.4.	MEARRALUOSSABIVDDU HÁLDDAŠEAPMI	7
2.5.	LUOSSAJOGAID HÁLDDAŠEAPMI	8
2.6.	RIEVDADUSAT LUOSSABIVDDUS.....	8
2.7.	SÁMEDIKKI ROLLA LUOSSAPOLITIKAS.....	8
2.8.	SÁMEDIKKI BARGU LUOSSABIVDDUIN	9
2.8.1.	OVTTASBARGU EARÁ GUOLÁSTUSBEROŠTUMIIGUIN.....	9
2.9.	SÁMEDIKKI LUOSSACEALKÁMUŠA ČUOVVULEAPMI STÁHTA BEALES	11
3.	DÁLÁŠ HÁSTALUSAT	11
3.1.	BIBMON LUOSAT, DÁVDDAT, PREDÁŠUVDNA JA OĐĐA NÁLIT	11
3.2.	FYSÁLAŠ SISABAHKKEMAT – BODNI LIHKAHALLAN, RUVKEDOAIBMA, GEAINOHUKSEN, DULVADEAPMI JNA.	12
3.3.	VÁNDDEADDJI JA SEAHKALIS NÁLIID BIVDU MEARAS JA BIRGEN MEARAS	12
3.4.	LUOSA HÁLDDAŠEAPMI	13
3.4.1.	LUOSA HÁLDDAŠEAPMI DEANUJOGAS	13
3.5.	BÁIKKÁLAŠ MÁHTU JA ÁRBEDIEĐUID GEAVAHEAPMI.....	15
3.6.	CEAVZILIS LUOSSANÁLIT.....	15
4.	SÁMEDIKKI JOATKKADOAIMMAT LUOSSABIVDDU OKTAVUOĐAS.....	15

1. Duogáš ja álggahus

Sámedikki dievasčoahkkin meannudii Ođđa áššiid dieđiheami čakčamánu 2019, mas ášši dieđáhus luosa birra ovddiduvvui. Evttohus barggu álggaheames čuovvuluvvui 2020 bušehta meannudeami oktavuodas. Ráđđi áigu searvvahit Sámedikki dievasčoahkkima čilgehusa bokte ovdal go loahpalaš dieđáhus ovddiduvvo dievasčoahkkimii 2021. Čilgehugas giedahallojuvvo guđe muttus ášši lea, mii lea dáhpáhuvvan, guđe mihttomearit mis leat go leat bargat áššiin, ja movt mii leat lihkestuvvan áššiin. Dieđáhusas bohtet ovdan luossabivddu bajimus mihttomearit ja strategiijat.

Sámediggi lea iešguđege oktavuodain meannudan luosa ovttaskas áššin, muhto ii sierra čilgehussan dahje dieđáhussan mas luossabivdu sihke jogain ja mearas livččii lean mielde. Dárbbasat bajimus dási digaštallama movt Sámedikki politihkka luosa hálddašeames galggašii leat.

Sámedikki dievasčoahkkin meannudii ášši Mearrasámi luossabivddu birra sámi guovlluin áššis 021/17. Doppe čuožžu earret eará:

“Mearraluossabivdu lea deatalaš oassi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Dain guovlluin gos sámit árbevirolaččat leat doaimmahan mearraluossabivddu, doppe dat lea áibbas deatalaš ja dárbbaslaš lotnolasealáhus ja birgenláhki. Sámediggi oainvilda ahte luossariggodagat galget hálddašuvvot nu ahte maiddái boahitevaš buohvat ožžot ilu ja ávki das, ja Sámediggi háliida sihkekarastit ahte mearraluossabivdit eai dárbbas váldit badjeláras beare stuora noadi guolásteami unnideamis.”

Go guoská johkabivdui, de ii leat Sámedikki dievasčoahkkin meannudan sierra ášši dan birra. Luossabivdu jogain sáhtta adnojuvvo seamma deatalažžan sámi kultuvrii go luossabivdu mearas lea. Luossa lea leamaš ja lea hui deatalaš sámi gillii, kultuvrii ja ealáhuseallimii. Dat lea addán deatalaš niestelasáhusa bearrašiidna maŋŋá guhkes dálvvi sihke mearrasámi álbmogii ja johkasámi álbmogii.

Sámediggi lea ásahan muhtun prinsihpaid luossabivddu várás, nu ahte dain oktavuodain go lea sáhka luossabivddu hálddašeami rievdeame birra jogain ja mearas, de lea báikkálaš gullevašvuohta mearrideaddji deatalaš. Luossabiebma ja areálaid geavaheami oktavuodas vuotnaguovlluin lea Sámedikkis čielga oaidnu ahte luondduluosa lea deatalet vuhtii váldit go guollebiebmanrusttegii. Sámediggi lea eaktudan ahte dat ii galgga čuočcat árbevirolaš bivdui mearas.

Ášši 039/19 Ođđa áššiid dieđiheami oktavuodas ovddidii áirras Márjá-Liissá Partapuoli, NSR/NSR-SáB ja evttohusas čuožžu earret eará sámediggedieđáhusa birra: Luossa – vuoigatvuodát, árbevierut ja hálddašeapmi:

“Lea áigi ahte sámedikki beales hábmjuvvo čielga politihka mo nannet báikkálaš olbmuid vuoigatvuoda iežas kultuvrii ja identitehtii. Luossa mearkekašupmi báikkálaš olbmuid galgá loktejuvvo. Galgá leat čielggas ahte álbmoga vuoddu lea ollislaččat hábmjuvvon luosa ja luossabivdodoaimmaid vuodul. Go gáržžida árbevirolaš luossabivddu de gáržžida álbmoga identitehta. Buot hálddašeami gos báikkálaš álbmot ii leat vuhtiváldon lea njulgstaga identitehta suoládeapmi. Dat ii galgga leat eahpáduš ahte báikkálaš álbmoga vuoigatvuodta iežas kultuvrii galgá mannat ovddabeale buot vierisolbmuid dárbbuid, maiddái guovlluin gos kultuvrra lea oalát jávkan.”

Fágalaš veahkkin čilgehusa ráhkadeamis lea referánsajoavku addán ávkkálaš árvalusaid. Das leat leamaš mielde Einar J. Asbjørnsen (Finnmárkkuopmodat), Karianne Johansen (Alta Laksefiskeri Interesentskap), Arne Josvald Sabbasen (Finnmark sjølaksefiskeforening), Line Kalak (Bivdu), John Nystad (Deanučázadaga guolástanhálddahus/Kárášjoga gielda) ja Oskar Trosten (Deanučázadaga guolástanhálddahus/Deanučázadaga luossabreavaeaggádat). Sámedikkis lea maiddái leamaš čoahkkin Suoma beale sámedikkiin luossabivddu birra Deanujogas.

2. Stáhtus ja ráddjen

Luossabivddus lea sáhka luondduluossabivddu birra sihke jogain ja mearas. Dás lea sáhka fierbmebivddus, golgadeames, buođđumis ja stággobivddus jogain ja bivddus gáidánuhtiin ja mohkkefirmsiin mearas. Stuorra oassi vuonain sámi guovlluin čatnasit luossajogaide. Barggus čilgehusain ii leat vejolaš fátmastit buot luossajogaide ja vuotnaguovlluid luosaiguin mat leat sámi guovlluin. Dan geažil ferte Sámedikki luossapolitiikka gáržžidit prinsihpalaš fáttáide. Čilgehusas lea fokuserejuvvon ollu deanu luosa dilli go dat ollu guoskkaha mearrasámi álbmoga Deanuvuonas ja johkasámi álbmoga Deanočázadagas, ja dieinna lágiin sáhtta leat vuodđun muhtun áššečuolmmaid čájeheapmái maid ferte vuoruhit viidáset barggus dán suorggis. Dat mearkkaša dan ahte ášši čuovvuleamis livččii viidát lagadeapmi go dušše Deanočázadat.

Luossabiebman ii leat oassin čilgehusas, muhto dan váikkuhusat luonddulussii válddahuvvojit. Biebman lea ásaheavvon ollu vuotnaguovlluide gos luondduluossa maiddái lea. Guollebiebmamis sáhttet leat stuorra váikkuhusat luondduluosa nállái, dávdat sáhttet njoammut luonddu lussii, sáhttet bibmojuvvon luosaiguin genehtalaččat seahkanit ja gilvu guovlluid alde sihke fysalaš ásaheviid ja luonddu luosa vándardanguovlluid ektui.

Go guoská luossabivddu areálaid hálddašcapmái, de bidjá Sámediggedieđáhus areálaid ja birrasa birra deatalaš vuodu areálapolitiikkii luosa ektui.

2.1. Luossabivdu sámi kultuvrra, ealáhusaid ja giela vuodđun

Sihke vuonain ja jogain lea luossabivdu leamaš ja lea deatalaš sámi kultuvrii. Luossabivdu lea sámi kultuvrra ja giela deatalaš guoddi, ja lea deatalaš oassi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus.

Nuortasámiide lea ain livjelak deatalaš oassi nuortasámi kultuvrras. Dalle go leat nuohttumin čogganit báikkálaš guollebivdit ja bearrašat čoahtkái ja dahket lunddolaš rámma árbevirolaš bivdovuogi birra. Dat nanne ain sosiála eallima ja fierpmádaga olbmuid gaskka. Livjelak lea nuorasámiid deatalaš identitehta duddjojeadji fáktor seammás go luossa lea addán ja addá deatalaš biebmoasáhusa, ja bivdu doaibmá oktilaš árbevierrun nuortasámi guovllus.

Luossabivdu buktá aktivitehta báikkálaččat ja čatná bearrašiid ja soja lávgadeappot oktii. Árbedieđut luossabivddu birra gávdnojit ain, ja gaskkustuvvojit bajásšaddi sohkašulvii. Dán máhtu fievrreapmi lea deatalaš oassi sámi kulturárbbis.

Sidjiide geain lea leamaš gullevašvuohta ja ain lea luonddu luossa olámuttus, de lea das hui guovddáš sadji dálldoalus. Luosa mearkkašupmi biebmun lea unnán oainnusmahttojuvvon. Dat lea deatalaš oassi biebmodálldoalus seammás go das leat “rivttes” eallámušávdnasat, lea ekologalaš ja lea nu gohčoduvvon dearvvašlaš biebmu.

Luossa lea oassi sámi biebmoárbevieruin, deatalaš kulturárbi ja das lea maiddái nana symbolaárvu. Áiggi mielde leat iešguđege guovlluin ovddiduvvon sierralágan biepmut ja árbevierut maidda luossa lea searvvahuvvon. Luondduluosa geavaheapmi čuovvu gidđa- ja geasseáigodaga. Muhtumiidda lea vuosttaš luossamáis biebmoasáhus maid lea váttis válddahit – dan ferte ieš vásihit.

Luosa hálddašcapmi sámi guovlluin lea vuodđuduvvon birgejupmái mas ceavzilis ovdáneapmi lea leamaš guovddázis. Birgejupmi ja birgen leat guovddáš doahpagat sámi kultuvrras. Dat mearkkaša ahte ođasmuvvi resurssaiguin ávkkástallan dáhpáhuvvá nu ahte ođđa sohkašulvvat galget sáhttit ávkkástallat seamma resurssaiguin. Ávkkástallan dáhpáhuvvá ceavzilis vugiin almmá ahte nálit unniduvvojit dahje billistuvvojit boahhteáiggi várás.

Luossabivdu lea áigodatbivdu ja lea ráddjejuvvon gidđii ja geassái. Guolástus lei deatlaš lassí dálldollui maŋŋá guhkes dálvvi. Unnán dienasvejolašvuodát eará ealáhusain dahke ahte luossa lei deatlaš lassebiebmu dálldoalus ja sihkkarasttii dietnasa.

Dienas mearraluossabivddus boahtá válđoáššis geassejahkebeales. Vaikko dat leat áigodatlaš dienas de lea dat deatlaš oassi eará bivddus dahje eará doaimmas sámi guovlluin. Dát lotnolasheiveheapmi lea dagahan ahte leamaš vejolaš oazžut govttolaš dietnasa vuonain. Luossabivdu lea bisuhan ássama dáin guovlluin.

Aktivitehtaid bokte luossabivddus gaskkustuvvo dát bivdu sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodđun ja dát bivdu buktá ássanmiela ja buoridit loaktima.

Sámedikki jahkásaš ášši oktavuodas guolástusaid birra (ášši 005/19) mearridii dievasčoahkkinn ná:

“Mearraluossabivdu lea historjjálaččat mearkkašan ollu sámi guovlluid kultuvrii ja ealáhusheiveheapmái, ja dat suodjaluvvo álbmotrievttis ja maiddáin nátionála njuolggadusain dološ áiggi rájes geavabeami vuodul. Mearraluossabivdu lea maid dál deatlaš kultur- ja giellaguoddi, ja ahte luossabivdu dasa lassin lea jahkásaš ja árbevirolaš guolásteapmi mii addá ealáhusdietnasa ja ássanmiela.”

Terminologijja luossabivddu birra lea bures ahtanuššan ja čájeha makkár mearkkašupmi luossabivddus lea giela ovddideapmái ja sámi servodahkii. Ain lea muhtun johkagáttiin sámegeiela geavaheapmi dábálaš ja dainna ovddiduvvo giella.

Čilgehus mainna lágiin luossa bivdu lea rikkis, ja erenoamážit fierbme- ja golgadatbivddus. Jos geahččat dušše golgadatbivddu, de leat ollu doahpagat main lea sámi álgu ja maid sáhtá guorrat 4000-5000 jagi ruovttoluotta (álgošuopmilašugrálaš áigi). Terminologijja lea dasto dárkil danne go doahpagat unnán geavahuvvojit eará oktavuodáin go luossabivddus.

2.2. Luossabivddu stáhtus jogain ja mearas

Birasdirektoráhta lea nammadan dieđalaš ráđi luossahálldašeami várás Norggas. Das leat mielde 13 lahtu. Ráđdi árvvoštallá luosa oasi mearraluossabivddus. Birasdirektoráhta geavaha daid rávvagiid dalle go ođđa guolástusreguleremat galget mearriduvvot. Dat addet rávvagiid 450 luossanállái riikkas. Rávvagat leat ráddjejuvvon biologalaš beliide ja dat mearkkaša ahte Dieđalaš ráđdi ii leat váldán vuhtii árbedieđuid árvvoštallamis oppanassiige.

Luosa goargŋun mearas bajás lea garrasit geahppánan. Dieđalaš ráđdi (2020) dadjá ahte luossalohku mii juohke jagi boahtá gođđat mearas Norgii lea eanet go beliin geahppánan 1980-logu rájes. Detnui leat mealgat unnit bohtán luosat go buohtastahhtá muđui Davvi-Norggain, earret eará luosa goargŋun lea unnon beliin jagi 1989 rájes (68% unnit).

Dieđalaš ráđi oaivila mielde molsašuddá luossanáliid stáhtus ollu. Muhtun gođđannálit leat mealgat stuorát go mihttomearri, go fas earát várra eai leat olahán mihttomeari. Dieđalaš ráđdi konkludere ahte Álttájogas lea dán náli hálldašanmihttomearri olahuvvon, ja dat várra lea leamaš stuorát go mii lea válđojuvvon. Adnojuvvo ahte sihke gođđannáli mihttomearri ja bivdinvejolaš badjelbáza leat hui buorit.

Dieđalaš ráđdi konkludere ahte Reaisajogas ii leat várra dán náli hálldašanmihttomearri olahuvvon. Olaheapmi lea leamaš fuonit go ovddit árvvoštallamis ja dat rávvejit ahte bivdu unniduvvo ain eanet. Adnojuvvo ahte sihke gođđannállemihttomearri ja vejolaš badjelbáza leat gaskamearálaččat.

Dieđalašráđi konkluderema mielde Deanujoga ektui (mielde norgga ja suoma bealle) dáidá leat nu ahte hálldašanmihttomearri ii leat olahuvvon. Dat rávvejit geahpedit bivddu mealgat sihkkarastin dihtii

nállemihhtomeari olaheami. Adnojuvvo ahte sihke godđannállemihhtomearri ja bivdinvejolaš badjelbáza leat hui heajut.

2.2.1. Mearraluossabivdiid iežaset sálašbohtosat - CPUE

Ságastallanfáddá nállesturrodagaid birra mearas lea bistán ollu jagiid. Sámediggi lea čujuhan ahte nálit eai leat áitojuvvon, muhto ahte luossanálit leat buori dásis. Muhtun guollebivdit leat ieža registreren man ollu luosa leat bivdán jahkásaččat. Muhtun logut lea gitta 1977 rájes. Dattetge lea menddo árrat geavahit dáid registreremiid vuodđun nálleárvvoštallamiidda go málle ii leat kvalitehta dáfus dárkkistuvvon.

Dieđalaš ráđđi Birasdirektoráhta bokte, lea árvvoštallan ahte luossanáli muhtun vuonain lea áitojuvvon. Earret eará dán geažil lea mearraluossabivdu garrasit regulerejuvvon.

Dát bealit leat earret eará dagahan dan ahte ollu mearraluossabivdit leat bohtán Sámediggái sin sálašdieđuiguin ja leat čilgen dili, ahte beroškeahhtá dađistaga oaniduvvon bivdoáiggiin, de leat sállašat lassánan bivdojándora nammii. Sii eai ádde ahte dál lea dárbu reguleret luossabivddu seamma sakka go maid várra lei dárbu muhtun jagiid dás ovdal.

Sámediggi ii leat ovddidan makkárgere enoamáš málliid dán suorgái vuos, muhto Sámediggi oaidná ahte sáhtta leat vejolaš ráhkadit málle guollebivdiid dieđuid vuodul ja bidjat dan sisa CPUE-mállii (catch per unit effort). CPUE-málle geavahit sihke Riikkaidgaskasaš mearradutkanráđđi (ICES) ja Bergena Mearradutkaninstituhtta, guollenáliid árvvoštallama oktavuodas (omd. leppefisk).

CPUE-málle vuodđuduvvá guolásteddjiiid vásihusvuodot báikkálaš máhttui (sálaš jándora nammii) ja čájeha ahte leago nálli stuoris vai unni jándora, vahku dahje jagi sállaša ektui. Jos guolásteaddji goddá 90 guoli bivdoáigodagas, de šaddet 15 bivdojándora sálašgeardumis (F) 4. Jos sálaš jagi maŋŋá unnu 30 guollái 15 bivdojándoris, de unnu maiddái sálašgeardun (F) 2:ii. Dat mearkkaša dan ahte nálli geahppána F 4:is F 2:ii, ja de sáhtta geassit dakkár čoahkkáigeasu ahte nálli orru geahppáneamen sullii 50 %.

CPUE-málle ii leat gárvvisin ovddiduvvon, muhto dan sáhtášii ovddidit earret eará dieđuid kvalitehta dárkkisteami várás maid Dieđalaš ráđđi addá Birasdirektoráhtii. Dáinna málliin sáhtášii geahččat luossasállašiid treanda mearas guhkit áiggi badjel ja buohtastahttit daid Dieđalaš ráđi bohtosiiguin.

2.3. Vuoigatvuodát

Vuoigatvuodát luossabivdui mearas ja jogain sámi guovlluin leat ásahuvvon dábálaš diggerievttálaš njuolggadusaid mielde, eai ge leat sisdoalu dáfus sierraláganat daid vuoigatvuodaid ektui mat dain eanaeaggádiin eará báikkiin riikkas leat, geat ássat johkagáttiin ja mearragáttiin luossabivddu ektui jogain dahje mearas sin lagaš guovlluin. Sámi guovlluin leat dát láhkii čadnojuvvon muhtun oktavuodain, nugo ovdamearkka dihtii Deanuláhka, nannejuvvon riektegeavahusas eará guovlluin, ja čuvvot muđui dološ vieruid ja dološ áiggiid rájes geavaheami. Vuodđoláhka § 108 geatnegahtta stáhta láchit diliid nu ahte sámit sáhttet sihkkarastit ja ovddidit sin kultuvrra, giela ja servodateallima. Dieinna lágiin lea vuodđoláhkamearráduš guovddázis maiddái luossabivddus. Álbmotrievttis leat ollu mearrádušat maiguin sámiid luossabivdovuoigatvuodta jogain ja mearas suodjaluvvo. Dat čuovvu Biošládjjivuođakonvenšuvnna art 8j ahte sámiid árbedieđut luossabivddu birra ja ceavzilis hálddašeapmi galget leat seamma árvvus ođđaáigásaš dutkamiin. Sámiid iešmearridanriekti álgoálbmogin lea bajimuš prinsihppa maiddái go guoská sámerievti stivremii ja hálddašeapmái. ON álgoálbmotjulggastusa artihkkala 26 čuovvu ahte álgoálbmogiin lea riekti eai geavahit ja stivret resurssaid mat gullet sidjiide árbevirolaš eai geavahit vuodá dahje geavaheami bokte. Dát čuovvu maiddái ILO-konvenšuvnna nr 169 artihkkala 15.

Dasto lea luossabivdu guovddáš oassi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus ja gullá ávnnaslaš kultursuodjaleapmái ON konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra 27. artihkkala mielde. Dát seamma mearrádus dagaha ahte ovddeš, dáláš ja boahhteáiggi sisabahkkemiid submi bidjet láidestusaid stáhta eiseválddiid almmolašrievttálaš doaibmamunnái. Dat bidjá maiddá absoluhitta gierdanráji makkár sisabahkkemiid stáhta eiseválddit sáhttet čađahit reguleremiid ja gáržžidemiid bokte.

Dasto lea vuoigatvuohta leat mielde mearrideamen ja leat konsultašuvnnain áššiin main sáhtttá šaddat mearkkašupmi sámi beroštumiide, maiddá luossabivdui. Eiseválddit leat geatnegahttojuvvon konsulteret buriin jáhkuin sámi beroštumiiguin juksan dihtii sin friija ja ovdagihtii miehtama ovdal go dahkkojuvvojit mearrádusat ja čađahuvojit lágat dahje hálddahušlaš doaibmabijut, gč. earret eará álgoálbmotjulggaštusa artihkkala 19.

Ealáhus ja kultuvrra gullet lágga oktii sámi guovlluin. Árbevirolaš ealáhusat leat kulturbarggu ávnnaslaš vuodđun. Buorre ovdamearka dasa lea luossabivdu. Danne lea luossabivdu jogain ja mearas leamaš oassi olbmuid eallimis geat ássat ja ellet sámi guovlluin. Luossabivdu lea deatlaš sihke kulturguoddiin ja dienasvuodđun, áinnas lotnolaga eará vuodđoealáhusaiguin nugo guolástusain, eanadoaluin ja boazodoaluin. Luosa guovddáš sadji oainnusmahttojuvvo sámiid sátneriggodaga, borramušdábiiid bokte, ja lea jerrojuvvon lonuhangáivu luonddudálloalalus. Báikegottiid olbmot leat ožžon árbedieđuid luosa birra ja guovlluid birra gos bivdojuvvo ja leat gaskkustan dán máhtu sohkaolvvass nubbái.

2.4. Mearraluossabivdu hálddašeapmi

Sámediggi áigu láchit diliid gievrras mearrasámi kultuvrii, earret eará dan bokte ahte vuoigatvuohta bargat mearraluossabivduin gozihuvvo ja nannejuvvo boahhteáiggi. Stáhta lea geatnegahttojuvvon váikkuhit posiitiiva doaibmabijuiguin bisuhan dihtii dán bivdu oassin sámi kultuvrras.

Sámedikki mearraluossabivdu hálddašeapmi lea ovdánan áiggi mielde. 1999:s meannudii Sámediggi stuorradiggedieđáhusa NAČ 1999:9 *Til laks át alla kan ingen gjara*. Mearrádusas čuožžu earret eará ahte boahhteáiggi ferttejit sámiid historjjálaš vuoigatvuodaid vuhtii váldin ja bivdoressursaid suodjaleapmi deattuhuvvot luondduluossanáliid hálddašeamis sámi guovlluin. Sámediggi ii lean duhtavaš go dáláš luondduluossalávdegoddi ii deattuhan makkár mearkkašupmi árbevirolaš sámi luossabivddus lei sámi ássamii ja kultuvrii.

2004:s meannudii Sámedikki dievasčoahkkinn dieđáhusa guolástus ealáhussan ja kultuvran riddo- ja vuotnaguovlluin, ja mearridii earret eará bargat dan ala ahte mearraluossabivdit oččošedje ruovttoluotta sin árbevirolaš luossabivdovuoigatvuodaid, ja bargat dan ala ahte luossajogat sámi guovlluin suodjaluvvojit nuoskkideami, njoammuma ja dávdmaid vuostá.

Dievasčoahkkinn meannudii ášši *Mearraluossabivdu sámi guovlluin* 2017:s. Dán áššis deattuhii Sámediggi ahte luossabivdu álbmotrievttálaš suodji lea oassi sámi kultuvrra ja servodateallima ávnnaslaš vuodus mii mearkkaša absoluhitta gierdanráji guđe lágan sisabahkkemiid stáhta sáhtttá čađahit ain eanet reguleremiid ja gáržžidemiid bokte. Dát vaháguhtta erenoamážit sámi mearraluossabivdiid.

Sámediggi deattuha maiddá ahte dáláš hálddašeapmi ii sihkkarastte mearraluossabivdu ealáhussan iige kulturguoddiin ja ahte sisabahkkemiid gierdanrádji lea dievvan mearrasámi servodaga ektui. Dasa lassin lea stáhta geatnegas váikkuhit posiitiivlaš doaibmabijuiguin bisuhan dihtii dán bivdu oassin sámi kultuvrras. Sámediggái lea deatlaš ahte mearraluossabivdit eai galgga dárbašit váldit nu stuorra oasi gáržžidemiin guolástusas.

Seamma áššis háliidii Sámediggi ahte njuolggadusat fertejit sihkkarastit ja bisuhit riddokultuvrra ja árbevieruid mat mearraluossabivddus leat. Stáhta ferte váldit čielga ovddasvástádus sámii kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Dasa gullá maiddá luondduvuđđosa bisuheapmi ja diliid lámčin gievrras mearrasámi kultuvrii, earret eará dan bokte ahte vuoigatvuohta bargat mearraluossabivdduin gozihuvvo ja nannejuvvo ovddas guvlui, ja ahte álggahuvvojit eará posiitiiva sierra doaibmabijut sámii riddokultuvrra nannemii ja ealáskuhttimii.

Go guoská mearraluossabivddu geavatraš hálldašeapmái Finnmárkkus, de sáhtta Finnmárkkuopmodat juolludit luossasajiid mearas. Váldoeaktun luossasaji oazžumii lea ahte ohcci ássá gielddas. Dat geat ožžot luossasaji leat vuosttažettiin vuodđoaláhusat. Boazodoalus galgá ohcci leat árjjalaš boazodoalli, ja luossasaji juohkin boazodoallái dáhpáhuvvá ovddemustá su iežas geasseorohagas.

2.5. Luossajogaid hálldašeapmi

Luossajogat sámii guovlluin hálldašuvvojit sierralágan vugiid mielde. Finnmárkkuopmodat ja Stáhtavuovddit sáhttet láigohit jogaid luossabivddu várás. Dál láigoha Finnmárkkuopmodat 49 joga. Stáhtavuovddiin leat eatnamat maidda gullá guolástanriekti. Stáhtavuovddit ovttaš bargá eará eanaeaggádiiguin luossabivddu ektui. Eanaš jogain leat báikkálaš johkabivdosearvvit mat sáhttet vuovdit bivdokoarttaid ja hálldašit joga, go fas eará jogain leat iežaset guolástushálldašeapmit. Dáin jogain leat maiddá sierra njuolggadusat luossabivdui, muhto lea eanaš Birasdirektoráhta mii bidjá rámmaid luossabivdui sihke jogain ja mearas.

Luossa sámii guovlluin (omd. Deanujogas) lea dološ áiggiid rájes leamaš sámii kultuvrra ávnnaslaš vuodđun gielddaide sihke Norgga ja Suoma bealde. Luossa lea vuodđun sámiiid álgoássamii guovllus ovdal go sihke stáhtat šadde ja sisafárrejeaddjit bohte. Otnáš báikkálaš vuoigatvuođa oamasteaddjit ja sin máttut leat eallán luonddus – luondduin ja deanu luosain čuđiid jagiid, seammás go árbedieđut movt dát hálldašuvvojit ceavzilis vugiin leat gaskkustuvvon sohkaolvvass nubbái. Dát máhttu eallá ain ja ferte kártejuvvot, árvvus adnojuvvot ja leat vuodđun boahhteáiggi hálldašeapmái.

2.6. Rievdadusat luossabivddus

Historihkkar Steinar Pedersen oavvvilda ahte luossabivdu lea rievdan áiggi mielde. Gitta dassáži go bivdu golgadagain heaittihuvvui mearas, ráddjejuvvui gáidánuohti, mohkkefierpmi ja nuohttun, ja bivddu rahpandáhton sirdojuvvui cuoŋománu 15. beaivvis miessemánu 1. beaivái. Sullii 1100 luossasaji heaittihuvvojedje stáhta eatnamis birrasii 1980:s. Čakča luossabivdu gildojuvvui Deanus ja Várjjagis, fierbmabivdu buot jogain gildojuvvui, earret rádjjajogas, ja fierbmabivdu oaniduvvui golmma jándorii Deanus. Stáhta gildii fierbmabivddu ja nuohttuma mearas (kastenot) ja uštema ovdal miessemánu 15. b.

Bivdu golgadagain gildojuvvui 1989 rájes. Mohkkefierpmi bivdoáigi gáržžiduvvui áigodahkii 01. - 15.06. jagi 1990 rájes. Gáržžideapmit ja reguleremat leat jotkojuvvon vuogádatlaččat dan rájes, earret eará lea šaddan sierra báikkálaš bivdoáigi, ja erohusat bivdoáiggis gáidánuohti ja mohkkefierpmi gaska. Maŋimus gáržžideapmit mearriduvvojedje 2016:s, ja álggahuvvojedje 2017:s.

2.7. Sámedikki rolla luossapolitihkas

Sámedikkis lea mandáhtas ja 2005 konsultašuvdnaortnega bokte stáhta eiseválddiiguin, formála rolla luossahálldašeapmis jogain ja mearas. Dát dagaha ahte Sámediggi lea mielde ođđasis šiehtadallamin šiehtadusa gaskal Norgga ja Suoma Deanujoga luossabivddus, ja dasto leat konsultašuvvonnat departemeanttain ja direktoráhtain go guoská luossabivddu reguleremii Norggas.

Sámediggi lea ožžon áicistáhtusa NASCO:s, dan bokte go lea dohkkehan NGO-eavttuid. Sámediggi Norgga bealde searvvai NASCO:i vuosttaš gearddi 2013:s. Formálalaččat lea Sámedikkis konsultašuvdnastáhtus NGO:n, muhto Sámedikkis lea geavahas iežas álgoálbmotjietna NASCO:s, ja Sámediggi addá iežas cealkámuša sorjankeahhtá NGO:in. Sámedikkis Suoma bealde lea leamaš áicistáhtus ollu jagiid, muhto ii leat álo searvan NASCO:i. Sámedikkis leat leamaš guokte mihttomeari: 1) Oččodit sierra ortnega álgoálbmotparlameanttaid várás, 2) Bidjat álgoálbmotdimenšuvnna luossahálldašeamis beaiveortnegi.

Lassin searvamii namuhuvvon forain, sáhtá Sámediggi buktit cealkámušaid gokko Sámedikki mielas lea dárbu gozihan dihtii sámi beroštumiid. Erenoamážit guoská dát doaibmajuid čadaheapmái maid Ráđđehus álggaha, ja mat njuolga guoskkahit sámi álbmoga.

2.8. Sámedikki bargu luossabivdduin

Vuohki movt Sámediggi bargá mearraluossabivdduin lea váldán vuolggasaji Sámedikki guolástuspolitihkas. Sámedikki dievasčoahkkin meannuda juohke jagi Sámedikki jahkásaš ášši sámi guolástusaid birra. Ášši lea oppalaš iige leat ráddjejuvnon luossabivdui, muhto guoská olles vuotnabivdui sámi guovlluin. Sámedikki guolástuspolitihka prinsihpan lea ahte sis geat ássat lahka resurssa vuonas galgá maiddá leat vuoigatvuohta bivdit ja ávkástallat dainna, ja doppe sáhttit oažžut birgejumi dán resurssas. Go guoská luossabivdui, de lea dat áigodatbivdu mii lea lotnolaga eará bivdduin dahje dietnasiin/ámmáhiin. Dat mearkkaša dan ahte buohkain geat ássat guovllus gos luossaresursa lea, galgá leat vuoigatvuohta bivdit dan.

Sámedikkis leat ollu mearrádusat main lea prinsihpalaš mearkkašupmi báikegottiid olbmuide geat ássat guovlluin gos luossaresursa lea fidnemis, ja mii dieinna lágiin guoská Sámedikki politihkkii. Luosa hálldašeamis lea Sámediggi leamaš prinsihpalaččat čavga dan oaivilis ahte dološ vuoigatvuođat ja eanaeiggiid vuoigatvuođat fertejit doalahuvvot. Dát guoská luossabivdui sihke jogain ja mearas. Sámedikkis lea prinsihpalaš oaidnu ahte sámiin leat erenoamáš vuoigatvuođat mat galget ja fertejit vuhtii váldojuvvot luossabivddu hálldašeamis.

2.8.1. Ovttasbargu eará guolástusberoštumiiguin

Sámedikkis lea jeavddalaččat oktavuoha iešguđege organisašuvnnaiguin main lea dahkamuš luossabivdduin. Dát oktavuoha lea hui deatalaš Sámedikki politihkkii luosa birra.

Go guoská luossabivdui jogain, de lea Sámediggi ángirusšan váldoáššis Deanujoga hálldašeami ektui. Maŋimus jagiin lea erenoamážit Deanujoga soahpamuša odđasis šiehtadeapmi Suomain ja Suoma turistabivdit leat leamaš guovddázis. Sámediggi searvá earret eará Deanujoga soahpamuša šiehtadallandelegašuvdnii. Eanaš eará jogat leat organiserejuvnon juogo johkaeaiggátsearvvis dahje eanaeiggátsearvvis. Sihke Finnmárkkuopmodagas ja Stáhtavuvddiin leat leamaš eanaš bajimus ovddasvástádus dain jogain.

Luossabivdu - Charter 2015

Čakčamánu 1. b. 2015 sohpe Sámediggi ja ollu guolástus- ja mearraluossabivdoorganisašuvnnat ahte mearraluossabivdu lea don doloža rájes leamaš guovddáš oassi ealáhusa ja kultuvrra ávnnaslaš vuođus mearrasámi ja eará riddo- ja vuotnaguovlluin. Nie galgá leat maiddá boahhteáiggis.

Luossabivdu mearas lea čađahuvvon don doloža rájes ja lea bidjan vuođu ássamii ja kultuvrii¹, dien bokte leat gártaduvvon vuoigatvuođat dološ áiggiid rájes geavaheami ja oamasteami bokte.

¹ Gč. Vuodđolága § 108, Sámelága, SP 27, Finnmárkkulága ja Plána- ja huksenlága § 3-1

Čoahkkimis lei ovttaoavilvuolta das ahte go guolástusreguleremat čađahuvvojit luossabivddus, de galgá regulerennoadđi juogaduvvot mearra- ja johkabivddu gaskka.

Botkenáigemearri – sálláša gaskamearri áigodagas 1990 – 2007 ² meara ja jogaid gaskka lea 58% ja 42%. Dát oasuslogut galget biddjojuvvot vuodđun dalle go boahhteáiggis juogaduvvo bivdojuvvon luossamearri mearas ja jogain. Jahki 1990 lei vuosttaš jahki golgadatbivddu haga, ja dalle lei sálašjuohku 55 % mearas ja 45 % jogain.

Hálddašeami vuodđobargun lea láchit rekrutterema mearraluossabivdui, nu ahte dien bokte sáhtta ođđasis ealáskahttit ja bisuhit kultuvrra ja ealáhusa riddo- ja vuotnaguovlluin Norggas. Váldojuvvo atnui bivdoáigi mii dávista váldomihttomearrái ja man vuodul lea vejolaš ovddidit ja ođđasis ealáskahttit mearraluossabivddu ealáhussan ja kulturguoddin.

Sálašdieđuid ja kulturvuodot dieđuid duodašteami, viežžama oktavuodas galgá báikkálaš máhttu vižžojuvvot, geavahuvvot ja heivehuvvot hálddašeamis. Liigeváldima oktavuodas fertetit sivat ja fáktorat oainnusmahttojuvvot, nu ahte boahťa ovdan gií váldá liiggás ja gos dat dahkkojuvvo.

Ealáhus- ja Guolástusdepartementii gullá luossabivddu hálddašeapmi mearas. Báikkálaš máhttu ja hálddašeapmi galgá heivehuvvot ja oainnusmahttojuvvot hálddašeamis. Luossanáliid hálddašeapmái galget searvat sihke mearra- ja johkabivdit ovttalágan vuoigatvuodáiguin ja geatnegasvuodáiguin.

Oasebealit sohpe maiddá ahte gáidánuohttaí ja mohkkefierpmái lea seamma bivdoáigi miehtá riikka, 4 beavvi bivdu áigodagas miessemánu 15. b. gitta borgemánu 4. b. rádjai, ja leat dat seamma bivdoáiggit go mat ledje 2007:s.

Mearraluossabivdit ja fierbmebivdit Deanujogas leat garrasit regulerejuvvon ja gáržžiduvvon gasku 1970-logu rájes, náli geažil dán jogas. Dasto lea turistabivdu Suoma bealde jogas laskan hui sakka ja lea leamaš hui alla dásis – 30-40000 bivdojándora jahkái – logu dáfus ráddjekeahťta. Sámediggi lea cealkán ahte vejolaš reguleremat galget vuosttažettiin dahkkojuvvo Suoma beale turistabivddu geahpedemiin, mii dán rádjai lea áibbas luvvejuvvon dán lágan reguleremiin. Árbevirolaš mearra- ja johkaluossabivdit Norgga bealde leat juo doarvái regulerejuvvon maŋimuš 40 jagis.

Sámediggi konsulterii Charter 2015 Dálkkádat- ja Birasdepartemeanttain ođđajagimánu 15. b. 2016. Dás oavvildii earret eará Sámediggi ahte departemeanta ii leat árvoštallan ja deattuhan mearrasámi luossabivddu ja kultur barggu dohkálaččat, ja dan bokte rihkku sihke álbmotrievtti³ ja nátionála rievtti⁴.

Sámediggi čuočuhii ahte Norggas lea iešheanalis ovddasvástádus ealáhusaid goziheames (dás mearraluossabivddu) oassin báikkálaš máhtu goziheames. Dasa lassin oavvildii Sámediggi ahte árbedieđut eai leat mielde, ja ahte rihkku čielgasit luondduvalljodatlága.

Sámediggi čujuhii ahte Luossa- ja sáivaguollelága § 3 daddjojuvvo ahte "*Dersom det vurderes å treffe vedtak i medhold av denne lov som vil berøre samiske interesser direkte, skal det innenfor rammene av de bestemmelser som gir hjemmel for vedtaket, legges tilberlig vekt på hensynet til naturgrunnlaget for samiske kultur.*" Mearraluossabivdu lea áidna mearrasámi ealáhus masa dát mearrádus geavahuvvo, mii addá stáhtii vel čavgadet geatnegasvuoda.

² 1990 lei vuosttaš jahki golgadeami haga, ja dalle lei sálašjuohku 55 % mearas ja 45 % jogas.

³ Sámi mearraluossabivdiid ektui čuovvu dát SP artihkkala 27 ja ILO 169 artihkkala 15 nr. 1, gč. artihkkala 6, artihkkala 7, artihkkala 13 ja artihkkala 23. Biovulljodatkonvenšuvnna artihkkala 8 j.

⁴ Vuodđoláhkalsáhus § 110a (Árv.S. nr. 147 (1987-88)), Sámeláhka (Od.prp. nr. 33 (1986-87), Árv. O. nr. 79 (1986-87) ja Finnmarkkuláhka (Od.prp. nr. 53 (2002-2003)), Luondduvalljodatlága §§ 1, 7, 8 ja 16

Sámediggi čuoččuha maiddá ahte buot eará bivdu ferte gáržžidit ovdal go sámiid mearraluossabivdu gáržžiduvvo, go buot eará beroštumiin ii leat dat erenoamáš suodji. Sámediggi oaivvildii maiddá ahte sáhtta leat váttis bealuštit rievttalaččat evttohuvvon reguleremiid čađaheami mearrasámi guovlluin go doppe oppa áiggi lea eará bivdu. Norggas lea earret eará iešheanalis ovddasvástádus ealáhusa goziheamis boahhteáiggis oassin árbedieđuid suodjaleamis. Sámediggi oaivvildii maiddá ahte ferte duođastuvvot erenoamáš bures manne dákkár erenoamáš suodjaluvvon beroštumiid lea dárbu gáržžidit, ja dasto gos ja manne dat lea beaktil.

Konsultašuvnnain háliidii Sámediggi dáhkiduvvot ahte jos luondduluossanáli stáhtus buoriduvvo, de ferte rahpat eanet mearraluossabivdu. KLD deattuhii ahte jos ovdáneapmi lea posiitiiva ja náliid hálddašannmihttomearit guovllus leat olahuvvon, de sáhtášii reguleremiid rahpat dađistaga, nie mo dahkkojuvvo muđui dalle go nálit leat ahtanuššan fas.

2.9. Sámedikki luossacealkámuša čuovvuleapmi stáhta beales

Dálkkádat- ja Birasdepartemeanta ja Birasdirektoráhta leat hui unnán vuhtii váldán Sámedikki cealkámuša ja regulerengáibádusa luossabivdu ektui. Okta ovdamearka lea Deanusoahpamuš mas sámi beroštumiid ovddasteaddjit duođai biddjojuvvojedje feaskárii dalle go Suoma ja Norgga eiseválddit šiehtadedje sámi vuoigatvuođaid birra luossabivdui jogas. Nubbi eará ovdamearka lea Norgga luossašiehtadallamat Ruoššain, man oktavuodas dušše departemeanta ja direktoráhta serve, almmá Sámedikki, geavaheaddjiberoštumiid, Olgoriikadepartemeantta dahje earáid haga.

3. Dáláš hástalusat

Anadromalaš luossabivdu hálddašeamis sámi guovlluin dál leat ollu stuorra ja čiekŋalis hástalusat. Dás sáhttit namuhit ahte sámi beroštumit – luossabivdoberoštumit – fertejit dál deattuhuvvot hálddašeamis. Dasto fertejit Sámediggi ja geavaheaddji beroštumit leat ovddastuvvon dain lávdegottiin, kommišuvnnain ja bargojoavkkuin maid mandáhtan lea bargat luossahálddašemiin ja nállemeroštallamiiguin. Ovttasbarggus eará stáhtaiguin (omd. Ruoššain), áššiin mat gusket luossahálddašepmái, nállemeroštallamii ja reguleremiidda, fertejit Olgoriikadepartemeanta, Sámediggi ja eará geavaheaddjiberoštumit leat ovddastuvvon.

3.1. Bibmon luosat, dávddat, predašuvdna ja ođđa nálit

Bibmon luosat seahkanit genehtalaččat luonddulussii eanet ja eanet ollu jogain. Luossakonsešuvnnaid lohku lea jeavddalaččat lassánan maŋimuš logijagis. Vaikko guollebiebmanaláhus lea buoridan iežas rutiinnaid eastadan dihtii luosaid gárgideamis, de ribahit ain de luosaid mannat. Seaguhusa váikkuhusat leat unnán čielggaduvvon, muhto dakkár oktavuodain goas eat dieđe guhkes áiggi váikkuhusaid birra, de lea buoremus leat ovdagihtii várrugas. Ovtta luossajogas sáhttet leat mánga sierra luossanáli ja ollugato ballet ahte genehtalaš seaguheapmi sáhtta dagahit ahte luondduluossa ii nagot šat gávdnat ruovttoluotta iežas šaddansajiide jogain. Norlánddas lei gárgidan bibmon luosaid oassi 44 % riddolagaš sállasiin, Romssas 22 % ja Finnmárkkus 10 %.

Parasihtat ja dávddat leat hástalusson dábálaš luossabiebmanrusttegiidda. Daid váikkuhusat sáhttet leat stuorrát sihke rusttegiid eaiggádiidda ja birrasii rusttegiid birra. Parasihtta mas ballat lea Gyrodactylus Salaris mii sáhtta boahit maiddá luossajogain máddin ja olgoriikkas.

Birrasii lea ain hástalusson dat go baikkat ja fuođđarbázahusat vudjot bodná ja váikkuhit mearabodná rusttegiid lahka negatiivvalaččat. Dat čuohcá maiddá mariidnaeallimii rusttegiid birra.

Ruoššaluossa orru ásaiduvvamin jeavddalaččat jogaide. Dat gilvala luondduluosaiguin, ja sáhtta duvdit eret dábalaš luondduluosa. Dat lea nálli maid eat fuolaše. Maŋimuš jagiin dáhpáhuvvan dálkkádatrivdamiid geažil sáhttet guolit mat liikojit lieggasa ásaiduvvat sihke vuonaide ja jogaide, ja gilvalit luondduluosain.

Biraseiseválddit leat unnán háliidan dohkkehit ahte eará guollenáliid, čáhcelottiid, njurjuid predašuvdna váikkuhivččii luossanáliide. Guollenálit nugo hávvgat ja dápmohat sáhttet goaridit luossanáliid go dat borret luossa veajehiid. Báikkálaš guollebivdit leat registreren ahte maŋŋá go ii lean šat lohpi firpmiiguin bivdit hárriid, hávvgaid ja čuovžžaid jogain, de dat nálit eai šat bivdojuvvo. Dát čuohcá luossaveajehiidda jogain ja dieinna lágiin olles luossanállái.

Báikkálaš guollebivdit leat guhká čuoččuhan ahte predašuvdna lea ollu sivalaš go luossanállái vátnu. Dán leat dattetge ovdal dutkanbirrasat biehttan ja dat leat čuoččuhan ahte leat eará sivat vátnumii, earret eará lea badjelmearálaš bivdu namuhuvvon sivvan vátnumii. Dutkanbirrasat váldet dan duodas easkka dál. Norgga luonddudutkama instituhtta raporta, Luossaveajehiid predašuvdna Deanus (2020) čájeha ahte luossaveajehat ledje eanemusat daid hávvgaid čuovvii mat goddojuvvojedje Iešjogas-Kárašjogas sihke 2018:s ja 2019:s, ja lei measta bealli eallámušas. Raporttas konkluderejuvvo ahte hávvgaid predašuvdna sáhtta leat ollu sivvan dasa go stuorra luossaveajehat jápmet dán jogain. Raporttas gessojuvvojit ovdan maiddái eará bivdit nugo guolleborri čáhcelottit, dápmohat, miŋkkat, njurjot.

3.2. Fysálaš sisabahkkemat – bodni lihkahallan, ruvkedoaibma, geaidnohusen, dulvadeapmi jna.

Ruvkebázahusaid leiken luossavuonaide lea nággovuloš ášši. Dat lea dáhpáhuvvan Báhcaveaivuonas ja lea plánejuvvon Riehpovuonas. Dán lágan industriijabázahusat sáhttet goaridit vuonaid nu ahte bodneallin ja vegetašuvdna jápmet. Dat seamma guoská bodni lihkahallamii vuotnaguovlluin gos leat luosat nugo plánejuvvon Deanunjálmis. Dán lágan lihkahallamat sáhttet dagahit guhkes áiggi vahágiid biologalaš eallimii vuonas masa luondduluossa gullá.

Čázadaga dulvadeami oktavuodas ferte čázádateiseváldi addit lobi dasa. Eanaš oktavuodain galget váikkuhusat doaibmabidjui čielggaduvvot. Ollu oktavuodain leat dahkkojuvvon váidudeaddji doaibmabijut unnidan dihtii fuones váikkuhusaid earret eará lussii. Das sáhtta leat sáhka luossatráhpain, čáhcedási reguleremis, guliid gilvimin, stuorát čáhcegokči areálaid (áldáid) ráhkadeames nu ahte luondduluossa ii gillá.

3.3. Vánddardeaddji ja seahkalis náliid bivdu mearas ja birgen mearas

Dan vuodul go anadromalaš luossa godđá jogain ja vánddarda ohcat eallámuša ahtanuššama ja stuorruma dihtii, de sáhtta buot luossabivddu mearas gohčodit “vánddardeaddji náliid bivdun”.

ON-konferánsa guollebivddu birra ábis mearridii 1995:s šiehtadusa – ON-šiehtadus guollebivddu birra ábis – Ovtastuvvan našuvnnaid áhperiektekonvenšuvnna juovlamánu 10. b. 1982 vánddardeaddji ja guhkás vánddardeaddji guollenáliid suodjaleamis ja hálddašeamis, mearrádusaid ollašuttimis. Vánddardeaddji guollenálit leat dakkár nálit mat vánddardit ekonomalaš avádagaid ja ábi gaskka, omd. norgga gidđagođdi sallit. Guhkás vánddardeaddji guollenálit leat nálit mat johtet (vánddardit) stuorát guovlluin ábis ja ekonomalaš avádagain, omd. tonnaguolli.

Norga vuolláicálii ON-šiehtadusa guolástusa birra ábis, dohkkehii šiehtadusa juovlamánu 30. b. 1996, ja dat bođii fápmui juovlamánus 11. b. 2001. ON-šiehtadus dievasmahtta áhperiektekonvenšuvnna ja

addá álbmotrievttálaš rámma vánddardeaddji ja guhkás vánddardeaddji náliide suodjalan- ja hálddašanvuogádaga. Dat geavahuvvo válđoáššis dušše ábi ektui.

Šiehtadusas mearriduvvo goittotge maiddáa ahte guolleresurssaid hálddašeami ábis ja nationála rádjačáziid gaskka galgá leat dávisteapmi. Mearráduusat vuodđuduvvot biologalaš ovttagaid gieđahallamii mat leat leavvan sihke nationála ja riikkaidgaskasaš čáziide. Ábi hálddašeamis galgá vuhtii válđit riddostáhtaid hálddašandoaimbijuid ekonomalaš avádagaid siskkoabealde, iige headuštit daid. Náliid avádatgullevašvuolta dat galgá mearridit man ollu sáhttá bivdit ábis.

Šiehtadusa mielde galget oasebealit ovttas bargat vánddardeaddji ja guhkás vánddardeaddji guollenáliid birra. Dušše dat stáhtat mat duodas beroštit guolástusas sáhttet gáibidit beassat dákkár orgána lahttun. Resurssaid fidnemis mearriduvvo sierra eavttuid vuodul mat oidet riddostáhtaid ja ášahuvvon guolástusberoštumiid.

Sámediggi oaivvilda ahte luossaresursa galgá hálddašuvvot nu ahte maiddáa sámi sohka buolvvat boahhteáiggis ožžot das ávkki, ja Sámediggi oaivvilda danne ahte ovddeš mearraluossabivdu “seaguhuvvon náliiguin” addá vuoigatvuoda bivdui. Dán rievtti ferte Norga bealuštit eará našuvnnaid ja amas fámuid guovdu. Dan oktavuodas sáhttá maiddáa Sámediggi čujuhit ahte álbmotrievttálaš suodji mearraluossabivddu ektui lea oassi sámi kultuvrra ja servodateallima ávnnaslaš vuodus, mii mearkaša absoluhtta gierdanráji man lágan sisabahkkemiidda boahhteáiggis sáhttá addit lobi fas ain eanet reguleremiid ja gáržžidemiid oktavuodas, jos dat vel leat vahágin sámi mearraluossabivdui.

Báikkálaš luossanáliide váikkuhit hui ollu eará fáktorat go ieš bivdu jogain ja árbevirolaš bivdu mearas. Sáhttá govttoláččat navdit ahte luosa oalgesálaš pelagalaš bivddu oktavuodas sihke Norgga Ekonomalaš Avádagas (NEA) ja dan olggobealde, váikkuha man stuorra oassi ovttaskas jahkodatluohkái máhccet ruovttoluotta guoskevaš gođđanjogaide. Diehtit goittotge hui unnán váttisvuoda birra⁵. Lagat iskkadeamit sáhttet čuvget ášši. Diehtit, ahte pelagalaš borri náliid, nugo luossa lea, eallámuš sáhttá molsašuddat hirbmat ollu jagis jahkái. Mii leat vásihan ollu gerddiid ahte gávppálaš pelagalaš fatnasiid ángiruššamat min čáziin leat billistan deatálaš náliid maid luossa borrá⁶. Dát vásihusat leat vuodđun dan bivdoearrevuogádahkii nugo mii dál dan dovdat.

Dáláš dálkkádatrievdamat, leat nubbi bealli mii sáhttá váikkuhit mearas guohtu luosa eallámuššii. Olles ekovuogádat lea sirdáseamen davás guvlui, mii várra sáhttá váikkuhit eallámuša oazžumii anadromalaš guliid vánddardanguovlluid olggut osiin.

3.4. Luosa hálddašeapmi

Árbevirolaš mearrasámi ássanguovlluid muhtun osiin lea mañimuš logijagiin šaddagoahtán geavahus mii sáhttá leavvat eará guovlluide. Sihke Trondheimsfjordenis, Namsenfjordenis ja Malangenis leat luossanuohhte bivdit ožžon mávssu johka lustabivdiin jos eai bivdde mearas. Dárbu lea čilget makkár váikkuhusat luossabivddu oastimis mearas leat guovllu árbevirolaš geavaheapmái ja makkár mearkašupmi das sáhttá leat sámi kultuvrii.

3.4.1. Luosa hálddašeapmi Deanujogas

Deanu luossa lea don doloža rájes leamaš sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodđu Deanuleagis. Luossa lea vuodđun sámiid álgoássamii guovllus ovdal go stáhtat vuodđuduvvojedje ja ovdal go sisafárrejeaddjit

⁵ Gávppálaš aktevrrain lea várra beroštupmi lagabuidda iskat man ollu luossa válđojuvvo oalgesálašin.

⁶ Omd. davvenuorta Atlántta sallit- ja loddanálit.

bohte. Dáláš báikkálaš riekteoamasteaddjit ja sin máttut leat eallán luonddus ja birgen Deanu luosain čuđiid jagiid, seammás go árbedieđut mot dát galgá hálldašuvvot ceavzilis vuogi mielde, leat gaskkustuvvon sohka buolvvas nubbái. Dát máhttu eallá ain ja dan ferte sihke kártet ja árvvus atnit.

Báikkálaš sámi bivdu lea nu guhkáš go mii ja min máttut muitet leamaš ceavzil iige goassige leat leamaš makkárge áittan luossanállái. Áššečuolbma badjelmeari bivddus ja leago bivdu ceavzil bođii easka bures ovdan dalle go Suoma ja Norgga eiseválddit fievrredje stáhta hálldašeami ja ollu jagiid badjel masse stivrejumi go suvve boahit guolásteddiid, almmá vuoigatvuodaid haga, bivdit, geavahusas ráddjekeahhtá, mii lei vahágin báikkálaš vuoigatvuodaoamasteddiide.

Deanu soahpamuš dasa gullevaš reguleremiiguin mearriduvvui vaikko sámedikkít, guoskevaš gielddat ja vuoigatvuodaoamasteaddjit goappašiid bealde Deanuleagi sakka vuostálaste. Dat lea sihke álbmotrievttálaš hástalus ja demokrátalaš váttisvuohta go soahpamušas gullevaš reguleremiiguin dál váilu legitimizehta báikegottiin. Dasa lassin váldojuvvojedje Suoma beale bartaeaiggádat dego livčče vuoigatvuodaoamasteaddjit, mielde beroškeahhtá garra báikkálaš vuostálastimiin.

Luossabivddu hálldašeami rievdademiin Suoma bealde sáhttet leat váikkuhusat ollislaš guollebivdui Deanu jogas. Okta ovdamearka lea dat go Suoma beale bartaeaiggádat sáhttet láigohit bivdorievtti earáide. Dákkár geavahus čuohtá garrasit luossanállái go eanet olbmot go okto bartaeaiggát sáhttet boahit bivdit.

Váldováttisvuohta dán soahpamušas dasa gullevaš reguleremiiguin lea gorálašvuođa váilun guolástusa gáržžidemiin. Nođiid juohkin báikkálaš vuoigatvuodaoamasteddiid ja olggobealde guolásteddiid gaska lea eahpegovttolaš, eai ge dat vuhtii váldde dáláš vuoigatvuodaid ja sii geat eai leat vuoigatvuodaoamasteaddjit vuoruhuvvojit ja vuoigatvuoda oamasteaddjit govssahallet. Guosse guolásteddiide geain eai leat makkárge vuoigatvuodát čuhcet reguleremat láivvibut go earáide. Dasa lassin leat Suoma beale bartaeaiggádat ožžon viiddit vuoigatvuodaid.

Sámediggi háliida bidjat váldofokusa dasa makkár geainnu válljet viidáseappot ja vejolašvuhtii gávndat buriid oktasaš čovdosiid. Dattetge lea dárbu čujuhit ahte šiehtadallanproseassa ja erenoamážit dan loahppa lea dáhpáhuvvan vugiin mii sihke lea vuostá siskkáldas rievtti ja álbmotrievtti njuolggadusaid álgoálbmogiid ja minoritehtaid birra. Dán oktavuođas čujuhit erenoamážit Deanulága § 6, goalmát lađđasi. Šiehtadallamat mat buvttihedje dán evttohuvvon šiehtadusa Norgga ja Suoma gaska Deanujoga guollebivddus dasa gullevaš reguleremiiguin, loahpahuvvojedje almmá ahte delegašuvnna lahtuide lei dieđihuvvon dahje almmá ahte sii livččii ožžon vejolašvuođa buktit iežaset mearkkašumiid ja dahkat ollislaš oainnu soahpamuššii ja reguleremiidda. Sámediggi doavvu ahte sámiid prosessuála vuoigatvuodát eai šat ná rihkkovvuo boahteáiggis.

Šiehtadallamat leat dán beivviin dahkkovvomin šiehtadusa ja bivdonjuolggadusaid muddemiin nugo lea mearriduvvon soahpamušas. Sámediggi searvá dán bargui ovtta báikkálaš vuoigatvuoda oamasteddiiguin.

Sámediggái lea deatalaš viidáset barggus ahte soahpamuššii ráhkaduvvo čielga mearráduš sámi vuoigatvuodaid birra, dilli Suoma beale bartaeaiggádiid ektui čielggaduvvo ja áššečuolmmat mat čatnasit predašuvdnii eará vuordemeahhtun váikkuhusaid geažil maid bivdu gidden eará náliid ektui lea dagahan.

Sámediggi oaihvilda ain ahte soahpamuš oktan reguleremiiguin ferte loahpahuvvot ja ahte sadjái biddjovvuo odđa soahpamuš mas lea dárbašlaš báikkálaš sámi legitimizehta.

Reguleremat eai gáržžit ollu dušše turistabivddu, muhto ahte maiddái vuoigatvuoda oamasteddiid fierbmebivdu ja báikkálaš stággobivdu gáržžiduvvo. Váldováttisvuohta lea ahte dát gáržžideapmi čuohtá vuoigatvuoda oamasteddiide garraseappot go guossebivdiide ii ge dat vuhtii váldde báikkálaš

fierbmebivddu historijjáš ovdáneami mii lea garrasit gáržžiduvvon ja guossebivdiid bivdu lea laskan áibbas meareheamit.

3.5. Báikkálaš máhtu ja árbedieđuid geavaheapmi

Stáhta eiseválddit leat geatnegahttojuvvon dahkat reguleremiid mat gudnejahttimiin vuodđoriektediliid sihkkarastet resurssaid ceavzilvuoda ja hálddašeami. Dán lágan reguleremiid čuvvot Biošláddjivuoda konvenšuvnna art 8j ahte odđáiggi dutkan ja árbedieđut (omd. guolásteddiid vásihusat ja sálašmáhtolašvuolta) leat seamma dásis máhttovuodu ektui sihke go jurddašit deattu ja relevánssa.

Árbedieđuid viidáset doalvun luossabivddu birra lea deatalaš vai dán bivddus livččii boahtteáigi. Ollu máhtus čatnasa árrjáš guolástusbirrasiidna ja ahte máhttu maid ollu sohka buolvat leat huksen geavahuvvo beaivválaččat. Almmá ealli guolástusbirrasa haga jávket árbedieđut dađistaga. Rekrutteren luossabivdui lea dan geažil deatalaš amas máhttu jávkat. Gávdno juo árbemáhttu maid eai nu ollugat šat máhte ja okta dain lea fanasduddjon. Eanaš johkalegiin leat leamaš fanasduojárat. Fanasduddjomis lea áidnalunddot terminologija maid sáhtta oahppat dušše go geavaha dan, muhto dilli lea dál nu ahte ollu giliin dát árbevierru lea jávkan.

Árbediehtu lea deatalaš oassi sámi kultuvrras ja ealli kultuvrra viidáset doalvumis. Das lea sáhka máhtus earret eará iešguđege árbevirolaš bivdovugiin, guolástusdávviid ja bivdoreaidduid ráhkadeamis ja bajásdoallamis, movt johtit fatnasiin, erenoamáš sámi terminologija máhttimis mii lea ovdánan sihke bivddu ja bivdui ráhkkaneari áigge, čázi bodnedilli, dálki jna. ektui. Buot dán máhttu lea deatalaš fievrridit viidáset boahtte sohka buolvvaide. Árbedieđuid ferte geavahit ja fertejit gávdnot oahppanarenat nuoraide amas dát máhttu jávkat.

3.6. Ceavzilis luossanálit

Deatalaš eaktu dasa ahte mis ain livččii luossa jogain ja mearas, lea ahte gávdnojit ceavzilis luossanálit. Leat ollu bealit mat váikkuhit luosa eallimii. Lea sáhka olmmošlaš doaibmabijuin mat buktet negatiivvalaš váikkuhusaid luossanáliid eallimii. Dárbu lea earret eará ráddjet luossabivddu, ja gažaldat lea oppa áiggi das ahte mii lea rivttes vuohki dan dahkat. Lea sáhka das movt geavahit luosa – galgá go luossabivdu leat oassin kulturvuodot ávkkástallamis vai galgá go luossabivdu dahkkojuvvot gávppálažžan. Sáhka lea oktasaš resursa hálddašeamis man oktavuodas leat iešguđege lágan beroštumit sihke mearas ja jogain, báikegottiid olbmot ja guossebivdit, fierbmebivdit ja oaggut. Mis leat mánga rádjajoga maid ektui ferte čielggadit oktasaš hálddašeami das movt resursa galgá juogaduvvot. Hástalussan lea gávdnat rivttes dássedeattu vai min maŋisbohttiin ge lea vejolašvuolta oaidnit ja ávkkástallat luonddulosain.

4. Sámedikki joatkkadoaimmat luossabivddu oktavuodas

Sámediggeráđđi čuovvula čilgehusa sámediggedieđáhusain 2021:s. Dieđáhusas šaddet leat guovddáš fáddán ceavzilis luossahálddašeapmi jogain ja mearas, luonddulosa náli sihkkarastin sihke guollebiebmama ja olggobeali beliid ektui nugo dávddaid ja odđa slájaid vuostá. Nubbi guovddáš fáddá lea vuoigatvuodaid sihkkarastin luossabivdui daid olbmuid geat ássat guovlluin.

Dieđáhussii bohte odđa mihttomearit ja strategijat. Doaibmabijut čuovvuluvvojit de Sámedikki bušeahtaid oktavuodas, vejolaččat ahte ráhkaduvvo sierra doaibmaplána.

Okta váldomihttomeriin Sámedikki barggus luosa ektui boahtteáiggis lea:

- Sihkkarastit báikkálaš ja ceavzilis hálddašeami dan bokte ahte árbevirolaš máhttu searvvahuvvo ja deattuhuvvo luossabivddu hálddašeamis vai luossabivdu bisošii deatalaš oassin johkasámi ja mearrasámi kultuvrras.